Галицький економічний вісник https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu
Galician economic journal, No 2 (87) 2024
https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.02
ISSN 2409-8892. Web: **http://galicianvisnyk.tntu.edu.ua**

ECONOMICS

ЕКОНОМІКА

УДК 332.142.2:339.545

ПРОБЛЕМИ ВТРАТИ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ВНАСЛІДОК ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ

Надія Синюра-Ростун; Ірина Лещух

ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», Львів, Україна

Резюме. *Досліджено втрату економічного потенціалу регіонів України за період повномасштабних військових дій. Вказано, що основними руйнівними напрямами впливу війни на економічну діяльність стали пошкодження виробничих активів та інфраструктури, руйнування ланцюгів постачання, логістичні проблеми, посилення невизначеності тощо. Визначено, що скорочення обсягів ВВП залежатимуть від тривалості, інтенсивності та локалізації бойових дій. Показано регіони, що зазнають найвищих втрат валової доданої вартості через розташування у зоні ведення бойових дій або окупацію. До них належать Харківська, Донецька, Луганська, Херсонська, Запорізька області. Визначено, що серед основних проблем регіонів є втрата промислового потенціалу, спричинена руйнуванням підприємств, логістичними та іншими проблемами, що негативно впливає на соціально-економічну стабільність у регіонах. Виявлено, що військові дії спричинили дезінтегрованість регіонів, розрив зв'язків, виробничих ланцюгів, циклів та кооперації, що посилює просторові диспропорції між регіонами в економічній та соціальній сферах. Встановлено, що відновлення ендогенного потенціалу регіонів потребує вирішення низки проблем, які залежать не лише від географічного розташування та наближеності до лінії фронту, але й від логістичних, енергетичних, безпекових викликів, які суттєво відрізняються за регіонами. Серед основних чинників зниження ендогенного потенціалу регіонів виокремлено логістичні та інфраструктурні проблеми скорочення експорту, що посилюють ризики втрати експортних ринків. Зазначено, що відсутність політики диверсифікації логістичних шляхів для експорту в мирний час стала однією з основних проблем економіки під час війни. Зазначено, що залізничні перевезення не спроможні компенсувати втрати морських шляхів для експорту продукції, зокрема через недостатню пропускну спроможність. Зауважено, що необхідно розвивати залізничну та логістичну інфраструктуру, а також альтернативні експортні шляхи сполучення за підтримки міжнародних партнерів. Виявлено, що несприятлива кон'юнктура на зовнішніх ринках стримує відновлення та розвиток стратегічних галузей промисловості. Зазначено, що для економічного розвитку держави важливого значення набуває зростання частки високотехнологічного промислового експорту.*

Ключові слова: *регіони, розвиток, ендогенний потенціал, експорт, логістичні проблеми, диспропорції.*

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.02.007 *Отримано 10.01.2024*

УДК 332.142.2:339.545

PROBLEMS OF LOSS OF ECONOMIC POTENTIAL IN REGIONS OF UKRAINE AS A RESULT OF MILITARY ACTIONS

Nadia Syniura-Rostun; Iryna Leshchukh

The State Institution «Institute of Regional Research named after M.I. Dolishniy of NAS of Ukraine», Lviv, Ukraine

Summary. *The loss of the economic potential of the regions of Ukraine during the period of full-scale military operations was studied. It is indicated that the main destructive directions of the war's impact*

Corresponding author: Nadia Syniura-Rostun; e-mail: s-rnadia@ukr.net ……..……

on economic activity were damage to production assets and infrastructure, destruction of supply chains, logistical problems, increased uncertainty, etc. It was determined that the reduction of GDP will depend on the duration, intensity, and localization of hostilities. The regions experiencing the highest losses of gross added value due to location in the war zone or occupation are shown, including the Kharkiv, Donetsk, Luhansk, Kherson, and Zaporizhia regions. It was determined that among the main problems of the regions is the loss of industrial potential caused by the destruction of enterprises, logistical, and other problems, which negatively affect the socio-economic stability in the regions. It was revealed that the military actions caused the disintegration of regions, and the breakdown of connections, production chains, cycles, and cooperation, which exacerbates spatial disparities between regions in the economic and social spheres. It has been established that restoring the endogenous potential of the regions requires solving a number of problems that depend not only on the geographical location and proximity to the front line, but also on logistical, energy, and security challenges that differ significantly by region. Among the main factors of reducing the endogenous potential of the regions, logistical and infrastructural problems of export reduction are singled out, which increases the risks of losing export markets. It was noted that the lack of a policy of diversification of logistics routes for export in peacetime became one of the main problems of the economy during the war. It is noted that railway transportation is unable to compensate for the loss of sea routes for the export of products, in particular, due to insufficient carrying capacity. It was noted that it is necessary to develop railway and logistics infrastructure, as well as alternative export routes with the support of international partners. It was found that the unfavorable situation in foreign markets restrains the recovery and development of strategic industries. It is noted that the growth of the share of high-tech industrial exports is important for the economic development of the state.

Key words: *regions, development, endogenous potential, export, logistical problems, disparities.*

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.02.007 *Received 10.01.2024*

Постановка проблеми. Війна РФ проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 р., спричинила безпрецедентну гуманітарну кризу, зниження економічної динаміки і втрату ендогенного потенціалу регіонів країни. Наслідки війни супроводжуються щоденними втратами виробничого та інфраструктурного потенціалу територіальних громад України, руйнуванням виробничих потужностей, прямими та суміжними інвестиційними втратами, скороченням зайнятості в продуктивному виробництві. Уже в перший рік війни (лютий 2022 р. – лютий 2023 р.) обсяг збитків, завданих українській економіці військовим вторгненням, враховуючи непрямі втрати, недоотриманий прибуток підприємств та втрачений ВВП, експертні кола оцінили у 700–750 млрд доларів США. З них понад 5 млрд доларів США становлять збитки, завдані об'єктам енергетики, включаючи сонячні, вітрові та гідроелектростанції, розташовані переважно на півдні країни в Херсонській та Миколаївській областях. Падіння експорту з України у 2022 р. склало 35%, а ВВП – 30%. Індекс споживчих цін (інфляція) за підсумками 2022 р. досяг 28%. Середньозважений показник безробіття – 30% (тобто кожен третій економічно активний українець шукав роботу і не знайшов її) [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми функціонування економіки під час війни та обсяги втрат уже намагались оцінити провідні вітчизняні дослідники та науковці-економісти. В. Геєць [2] визначає їх на рівні від 22 до 46% ВВП, промислового виробництва – близько 50%, експортних надходжень – 48%, капітальних інвестицій – 45%. Е. Лібанова [3] загальну чисельність переміщеного внаслідок збройної агресії населення оцінює в 7,5 млн осіб. Крім того, науковцями Інституту регіональних досліджень опубліковано праці, присвячені аналізу викликів економічного розвитку регіонів України в умовах війни [4; 5], дослідження науковців Національного інституту стратегічних досліджень зосереджуються на актуальній аналітиці розвитку галузей економіки у воєнний час [6]. Однак кількість та різносторонність проблем, з якими зіткнулися регіони України у цей складний період, а також динамізм їх розвитку робить кожне дослідження у цьому напрямі важливим та актуальним.

Метою дослідження є виокремлення основних проблем, спричинених військовими діями, що деструктивно впливають на економічний розвиток як держави загалом, так і окремих регіонів.

Постановка завдання. Для досягнення поставленої мети визначено такі наукові завдання: за допомогою аналізу відкритих інформаційних джерел і статистичної інформації виокремити основні проблеми, що визначають втрати економічного потенціалу регіонів; визначення рівня та обсягів втрат у просторово-секторальному вимірі. Для вирішення поставлених завдань використано методи аналізу, синтезу, системний та графічний.

Виклад основного матеріалу. Основними напрямами впливу війни на економічну діяльність стали пошкодження виробничих активів та інфраструктури, руйнування ланцюгів постачання та попиту, логістичні проблеми, втрати робочої сили, посилення невизначеності та підвищення ризиків, що негативно впливає на макроекономічну стабільність, як наслідок, очікується скорочення ВВП.

Скорочення обсягів ВВП залежатимуть від тривалості, інтенсивності та локалізації бойових дій та за різними прогнозними оцінками складатимуть від 35% до 45% [7]. Варто врахувати збитки української економіки від втрати ендогенного потенціалу Донецької, Луганської областей і Криму внаслідок їх окупації, а також ведення на цих територіях перманентних бойових дій у 2014–2021 рр. За оцінкою міжнародних експертів [8], загальний обсяг продукції, яку Україні не вдалося виготовити через конфлікт з РФ, становив 280 млрд дол. (до 40 млрд дол. щороку або 19,9% ВВП України до конфліктного рівня). Анексія Криму у 2014 р. коштувала Україні до 58 млрд дол. невиробленого ВВП, а конфлікт у Донбасі – до 14,6 млрд дол. щороку протягом 2014–2020 рр. (у цілому приблизно 102 млрд дол.). Ці події також негативно вплинули на торгівлю та інвестиції (втрачено приблизно 72 млрд дол. інвестицій; до того ж, мало місце зниження довіри інвесторів до економіки України в цілому), що спричинило значні втрати активів і недоотримання податкових надходжень. Водночас постійне зниження експорту призвело до загальних втрат країни в розмірі приблизно 162 млрд дол., а сукупні втрати Україною основних фондів у Криму і Донбасі від знищення чи пошкодження активів становили 117 млрд дол. В умовах же повномасштабного вторгнення РФ загальні втрати України (станом на кінець травня 2022 р.) оцінюються Міністерством економіки України у 600 млрд дол., з яких майже 95 млрд – це прямі втрати від пошкодження інфраструктури.

За прогнозами аналітиків Українського інституту майбутнього [9] у 2023–2024 рр. вітчизняній економіці слід очікувати дефіциту інвестиційного ресурсу. Частка інвестицій у капітал не перевищить 10–15% ВВП, а зовнішні інвестиції майже не надходитимуть. На тлі низької бази порівняння ВВП демонструватиме позитивні темпи зростання у 2023–2024 роках (відповідно +2,7% та +4,5%), проте фактично відбуватиметься «топтання» економіки на місці, консервація наявних проблем і старих політик. Експерти прогнозують концентрацію українського виробництва навколо військово-промислового комплексу, унаслідок чого більшість секторів промисловості увійде в стагнацію. Це не означає, що обсяги виробництва падатимуть, а розвитку бізнесу не відбуватиметься.

Прогнозовані втрати ВДВ за регіонами у 2022 р. залежатимуть, окрім вище перерахованих факторів, також від інтенсивності проведення бойових дій та обсягів окупації території. Станом на 13.09.2022 р. 22% території України була розташована в зоні бойових дій або окупована. Найважчою продовжує залишатися ситуація у Харківській, Донецькій, Луганській, Херсонській областях, які повністю окуповані або розташовані в зоні постійних бойових дій, у Запорізькій області – 84% території, Миколаївській – 50%. Загалом ці регіони у 2020 р. продукували 29,3% ВВП держави. Така ситуація повністю або частково унеможливлює ведення економічної діяльності у цих регіонах, що здійснює негативний вплив на їх ендогенний розвиток як станом на сьогодні, так і у найближчій перспективі.

Втрата промислового потенціалу. У перший місяць війни в Україні було зруйновано понад 40 промислових підприємств, законсервовано одну атомну електростанцію. До середини квітня 2022 р. активні бойові дії тривали на території дев'яти областей України і в м. Києві, загальна частка яких у обсягах реалізації промислової продукції у 2021 р. становила 44,5%. Під загрозою опинився промисловий потенціал лідерів індустріального розвитку – Дніпропетровської і Запорізької областей, які зазнали значних руйнувань інфраструктури внаслідок ракетних ударів. Частки цих областей у структурі реалізації промислової продукції у 2021 р. становили відповідно 18,7% і 8,4%. Науковці Інституту економіки та прогнозування НАН України [1] оцінюють незворотні втрати промислового потенціалу в 30%. Станом на кінець І кварталу 2023 р. втрати вітчизняної промисловості оцінюються на рівні майже 45 млрд доларів США, а видобувної галузі та енергетики – 27,2 млрд доларів США [10].

Загалом, у перший рік війни пошкоджено або зруйновано щонайменше 426 великих й середніх приватних підприємств та держкомпаній, проте кількість зруйнованих підприємств може бути суттєво вищою, оскільки наразі немає інформації щодо стану промислових об'єктів на тимчасово окупованих територіях. Значна кількість підприємств, на які припадає близько третини промислового потенціалу, скоротила свою діяльність через втрату чи ускладнення доступу до сировинних ресурсів і ринків збуту, а також вимушену міграцію промислово-виробничого персоналу. Зазнали повного руйнування або пошкоджень, які не підлягають ремонту, такі промислові гіганти, як металургійний комбінат «Азовсталь» (розмір активів 1 444 млн дол. США), Кременчуцький НПЗ (розмір активів 374 млн дол. США), ДП НВКГ «Зоря» – «Машпроект» (розмір активів 137 млн дол. США), Coca Cola Beverages (розмір активів 105 млн дол. США), ПрАТ «Ветропак Гостомельський Склозавод» (розмір активів 92 млн дол. США) та ін. Крім того, значно постраждали чимало інших потужних промислових підприємств, зокрема: Маріупольський металургійний комбінат (м. Маріуполь; розмір активів – $1 893 млн; експортував свою продукцію у понад 50 країн світу); ПАТ «Запоріжсталь» (м. Запоріжжя; третій за масштабами виробник металопродукції в Україні, володів повним виробничим циклом випуску металургійної продукції); «АрселорМіттал Кривий Ріг» (м. Кривий Ріг; найбільше підприємство гірничо-металургійного комплексу України, компанія працювала у складі міжнародної корпорації ArcelorMittal – найбільшого іноземного інвестора в Україні); Українські енергетичні машини (розмір активів – $417 млн; турбінобудівне підприємство); ДП «Антонов» (розмір активів – $385 млн; авіабудівний концерн). У 2020 р. зазначені компанії увійшли до рейтингу топ-200 найбільших платників податків за версією онлайн-журналу «Рейтинг. Бізнес в офіційних цифрах» [11]. За нашими розрахунками, цими п'ятьма компаніями сумарно було сплачено до бюджету 4,4 млрд грн. У 2020 р. обсяг видатків державного бюджету України на духовний і фізичний розвиток становив 9,8 млрд грн, на охорону навколишнього природного середовища – 6,6 млрд грн, на ЖКГ – 0,09 млн грн. Крім зазначених вище об'єктів, у перший рік війни було зруйновано/пошкоджено близько 30 об'єктів енергогенерації та 9 ядерних об'єктів (це не лише АЕС, а й, наприклад, ядерна установка у м. Харкові, призначена для наукових досліджень). До колосальних збитків призвів також підрив російськими бойовиками Каховської гідроелектростанції. Зокрема, унаслідок зазначеної події завдано збитки екології, які в грошовому еквіваленті оцінюються у понад 1,5 млрд доларів США [10].

Усі зазначені вище об'єкти промисловості надавали робочі місця населенню України і були платниками податків. Але в умовах втрати виробничого потенціалу значно знизилася база оподаткування, від'ємним є і сальдо торговельного балансу. Мають проблеми з логістикою через обмежені можливості «Укрзалізниці» і закриття портів Чорного моря підприємства, що забезпечують сировиною металургійні

комбінати. Продовження бойових дій призведе до зростання виробничих і експортних втрат, підвищить імовірність зупинення інших підприємств. У свою чергу, підприємства легкої промисловості зіткнулися з проблемами купівлі валюти для імпорту, переривання ланцюгів постачань, недостатнього кадрового забезпечення й релокації виробництв, розташованих на територіях, де відбуваються активні бойові дії [1]. Крім того, сьогодні в промисловості загалом загострилися проблеми ринку праці й кадрового забезпечення, є значний дисбаланс у зайнятості та брак місць прикладання праці, але водночас спостерігається «кадровий голод» на підприємствах «Укроборонпрому».

*Військові дії спричинили дезінтегрованість регіонів, розрив зв'язків, виробничих ланцюгів, циклів та кооперації, що спричиняє посилення просторових диспропорцій між регіонами в економічній та соціальній сферах***.** На початку повномасштабної війни більшість підприємств були дезорієнтовані щодо можливостей та напрямів подальшої діяльності. Якщо підприємства, що розташовуються у відносно безпечних регіонах поступово відновлюють власну діяльність, то здійснення економічної діяльності у фронтових та на прифронтових територіях є неможливим через постійні обстріли, руйнування/пошкодження виробничих потужностей та енергетичної інфраструктури, вимушену міграцію працівників. Така ситуація деструктивно впливає на ендогенний потенціал та можливості розвитку цих регіонів. Найвищих втрат зазнали і продовжують зазнавати традиційно індустріальні регіони України, що концентрували значні виробничі потужності та сектори промисловості, які складно піддаються релокації. Зокрема, регіонами, у яких промисловість зазнала найвищих втрат, стали Донецька область – 4,2 млрд дол. США (51,7%), Харківська область – 0,9 млрд дол. США (11,2%) та Київська область – 0,6 млрд дол. США (6,9%).

Проблеми, що негативно впливають на функціонування підприємств під час війни мають чіткі галузево-регіональні особливості, що зумовлені розірванням логістичних та виробничих ланцюгів, втратою ринків збуту продукції, браком обігових коштів та сировини, зростанням цін та падінням купівельної спроможності тощо. Понад 20% підприємств зупинили експорт із початком війни та не змогли його відновити у 2022 р., у 2023 р. таких підприємств залишалось ще 14% [12]. У регіональному розрізі частка підприємств, які мали проблеми з відновлення експорту у 2022 р., приблизно мають такий вигляд: 10% у Київській, 36% – у Чернігівській, 38% – у Дніпропетровській, 21% – у Кіровоградській та 27% – у Волинській областях. У 2023 р. відбулася певна стабілізація ситуації, а відтак у Вінницькій, Івано-Франківській, Київській, Львівській, Одеській, Полтавській, Рівненській, Тернопільській та Чернігівській областях усім підприємствам вдалося відновити експортну активність. Найскладнішою ситуація залишається у Житомирській та Дніпропетровській областях, у яких відповідно 63% та 72% не мали експорту впродовж останнього року, хоча мали його до війни. Як бачимо, виробництво та експорт зазнає деструктивного впливу війни незалежно від наявності бойових дій безпосередньо на території регіонів, а й від низки інших деструктивних факторів.

У галузевому вимірі слід зазначити (станом на серпень 2022 р. [13]), що зростання цін на сировину та матеріали найбільш гостро відчули поліграфічна та хімічна промисловість, виробництво металу, металообробки та будівельних матеріалів. Сфера послуг найбільше потерпала від браку обігових коштів тощо. На другому році повномасштабної війни серед основних проблем, що перешкоджають бізнесу розвиватися (зокрема в галузях машинобудування, деревообробки, виробництва будівельних матеріалів, харчової промисловості) залишаються транспортні проблеми. Крім того, з активізацією міграційних процесів та мобілізацією працівників зростає брак робочої сили, який відчувають більше 50% підприємств. У хімічній промисловості посилюються проблеми, пов'язані з розривом ланцюгів постачання.

У 2023 р. повноцінно змогли відновити роботу підприємства в Івано-Франківській, Львівській, Одеській, Полтавській, Тернопільській, Рівненській та Вінницькій областях [12]. Напруженою ситуація залишається у прифронтових регіонах, зокрема Харківській та Запорізькій, у яких лише 10% і 3% підприємств працювали на високу завантаженість. Для відновлення ендогенного потенціалу регіонів Україна потребує вирішення найбільш деструктивних проблем, які залежать не лише від географічного розташування, але й від логістичних, енергетичних, безпекових викликів, які можуть суттєво відрізнятися за регіонами.

В силу обставин, в яких опинилася економіка України, одним із напрямів її стратегічного розвитку, окрім IT індустрії, стає індустрія «military tech». Україна перетворилася на величезний полігон, де випробовують сучасні військові технології. За дослідженням Fortune Business Insights [14] глобальний ринок лише військових БПЛА у 2022 р. становив 11,73 млрд дол. США із прогнозом зростання до 30,86 млрд дол. США у 2029 р. Враховуючи, що дослідження було здійснено раніше за початок повномасштабної війни на території України, можна припустити, що обсяги зростання у цьому сегменті ринку будуть ще вищими. Українські розробники за належної фінансової підтримки впевнено можуть конкурувати на світовому ринку з точки зору ціна-якість і підтверджених військовими діями характеристик, оскільки їхня техніка уже активно використовується у військових цілях.

*Логістичні та інфраструктурні проблеми скорочення експорту, ризики втрати експортних ринків, що веде до зниження ендогенного потенціалу регіонів***.** Основними складовими товарного експорту України станом на 2021 р. були сільськогосподарська та металургійна продукція, відтак саме на ці галузі зазнали найбільших втрат за час воєнних дій (табл. 1). Крім того, зі зростанням тривалості війни посилюються ризики втрати експортних ринків для України, оскільки виробничі ланцюги постачання функціонують обмежений період часу. Якщо воєнні дії тривають більше року, імпортери шукають заміну, відбувається релокація торговельних потоків світової торгівлі, укладаються нові преференційні торговельні угоди з метою зниження витрат на торгівлю [15].

Таблиця 1. Структура основних товарів українського експорту

	Обсяг експорту, млн дол. США				*Частка експорту у % до загального обсягу*				*Темп зростання експорту, %*
	2019	2020	2021	2022	2019	2020	2021	2022	2022/2021
Чорні метали	8736,0	7690,6	13950,1	4532,4	17,5	15,6	20,5	10,3	32,5
Зернові культури	9633,3	9410,7	12343,8	9108,2	19,2	19,1	18,1	20,6	73,8
Руди, шлак і зола	3590,2	4420,7	7119,6	3079,7	7,2	9,0	10,5	7,0	43,3
Жири та олії	4732,2	5746,9	7037,2	5948,5	9,5	11,7	10,3	13,5	84,5
Машини та обладнання	4464,4	4486,6	5260,2	3732,3	8,9	9,1	7,7	8,5	71,0
Усього	50054,6	49191,8	68072,3	44135,6	100	100	100	100	64,8

Джерело: складено за даними [16].

Експортні втрати у 2022–2023 р. були зумовлені, зокрема, логістичними проблемами, адже військове блокування українських портів стало основною перешкодою для товарного експорту української продукції, що деструктивно впливає на ендогенний розвиток областей, особливо тих, які зосереджували виробництво продукції або через які проходять основні логістичні потоки. Відсутність продуманої політики диверсифікації логістичних шляхів для експорту української продукції в мирний час стала однією із найбільших проблем економіки у час війни, коли військова блокада морських транспортних шляхів фактично паралізувала експорт. Потенційний вантажообіг автомобільного, залізничного транспорту та діючих портів здатен покрити лише 15,3% пропускної спроможності від довоєнної потреби (табл. 2).

Таблиця 2. Обсяг вантажообігу українських портів

Порти	*Обсяг вантажообігу, млн т*			
	Пропускна спроможність вантажів	*Оброблено вантажів*	*Завантаженість, %*	
	2022			
	Працюючі			
Морський порт Південний	54,0	15,3	28,3	Потенційний вантажообіг автомобільним та залізничним транспортом 19 млн т
Морський порт Чорноморськ	55,0	11,8	21,4	
Морський порт Одеса	48,6	7,7	15,8	
Морський порт Миколаїв	31,1	3,2	10,3	
Морський порт Ізмаїл	9,3	8,9	95,3	
Морський порт Рені	8,0	6,8	85,3	
Спеціалізований морський порт Ольвія	5,0	0,8	16,2	
Морський порт Білгород-Дністровський	1,7	0,0	0,0	
Морський порт Усть-Дунайськ	0,8	0,8	100,0	
Усього	213,4	55,2	25,9	
	Закриті у 2022 р.			
Морський порт Бердянськ	3,7	3,8	0	
Морський порт Маріуполь	18,8	7,6	0	
Морський порт Скадовськ	1,3	0,03	0	
Морський порт Херсон	8,0	3,7	0	
Усього	31,8	15,3	0	

Джерело: складено автором за даними [17; 18].

Альтернативою морським перевезенням мав би стати залізничний транспорт, однак тут теж виникла низка перешкод для збереження ендогенного потенціалу регіонів, серед яких: *підвищення вартості залізничних перевезень* (тарифи на вантажні перевезення для чорних металів зросли на 70%, для руди та коксу – на 141%), що здорожчує вартість логістики та робить українську продукцію неконкурентоспроможною на міжнародному ринку; *технічна несумісність українських та європейських колій*, що знижує пропускну спроможність прикордонних залізничних пунктів пропуску (пропускна спроможність на західному кордоні у 2022 р. становила близько 1510 вагонів, водночас можливості «Укрзалізниці» щоденно здатні надавати для експорту 3422 вагони (приблизно 222 тис. т вантажів); *недостатня пропускна спроможність європейської транспортно-логістичної мережі,* яка не здатна прийняти наявні обсяги українських вантажів (необхідність збільшення перевантажувальної потужності терміналів для роботи в безперервному режимі), неможливість портових операторів прийняти наявний обсяг вантажів за короткий час. На кордоні зі Словаччиною пропускна спроможність понад 300 вагонів на місяць, на кордоні з Польщею (між Мостиськами та Медиками) пропускна спроможність лише 3 потяги із зерном на тиждень [19]. Україні додатково необхідно експортувати до 10 млн т вантажів на місяць, водночас порти Польщі та Румунії не можуть прийняти такі обсяги. До прикладу, порт Рієка у Хорватії може прийняти до 1 млн т зерна на рік; *регулярний обстріл критичної інфраструктури, в тому числі й залізничних шляхів та логістичних центрів. Втрата доступу до морських портів значно збільшила стратегічне значення залізничної інфраструктури, особливо у західному напрямку.* Відтак ворог використовує усі засоби для посилення дестабілізації в державі та зниження ендогенного розвитку регіонів, зокрема і через обстріл залізничних шляхів, що здійснювався/-ється регулярно. За час проведення військових дій було пошкоджено 63 тис. м^2 залізничних мостів та 5,65% залізничних колій. Загалом завдана шкода залізничним коліям, мостам, станціям та електрошляхам оцінюється у 1,631 млн дол. США., пошкодження рухомого складу залізниці оцінювалося у 13,023 млн дол. США (станом на 2022 р.) [7].

Незважаючи на досить складну ситуацію, прикордонні регіони нарощують потенціал ендогенного розвитку через активізацію транзитних та міжнародних залізничних перевезень, розвиток залізничної та логістичної інфраструктури товарного та пасажирського напрямків, що завдяки інституційній співпраці та інтегрованому управлінню кордоном з обох сторін дозволить скоротити час перетину кордону. Однією з передумов є реновації в напрямку відновлення євроколії. Для успішного включення України у глобальні шляхи залізничних транзитних перевезень (зокрема між Азією та Європою) на територію України необхідно повернути колії європейської ширини (1435 мм замість 1520 мм). Значний потенціал для створення глобального хабу в цьому напрямі має м. Львів, до якого можна прокласти колії з Перемишля та Рави-Руської, що дозволить залучити європейські залізничні компанії, такі, як чеські Regio Jet та Leo Express, австрійську ОВВ та німецьку Deutsche Bahn [20] (які сьогодні курсують до польського Перемишля).

Станом на сьогодні основними маршрутами залізничного сполучення на українсько-польському кордоні є Львів-Перемишль, оскільки на цій ділянці прокладена широка колія (1520 мм), яка простягається 14 км на території Польщі та закінчується на станції Przemyśl Główny, що є достатнім для здійснення маневрів та відстою лише кількох потягів, що не задовольняє наявні потреби української сторони.

Перспективною для розвитку залізничного сполучення, зокрема і Азія–Європа, є металургійна ширококолійна лінія (Linia Hutnicza Szerokotorowa LHS, розпочинається на околиці м. Володимир-Волинський на магістралі Ковель–Львів (довжина української частини колії 23,5 км) та простягається на 394 км до вантажної станції Славкув (Польща)), на даний час лінія є найдовшою широкою колією у західному напрямку.

Підтримка та допомога іноземних партнерів сприятиме диверсифікації та розвитку альтернативних експортних шляхів сполучення. Наприклад, у жовтні 2023 р. грецький уряд запропонував запустити залізничне сполучення з Болгарією, Молдовою і Румунією для розширення торговельних шляхів між портами Середземномор'я та Україною, сполученням з портів Русе в Болгарії та Констанца в Румунії до Александропуліса та Салонік у Греції, із поступовим налагодженням сполучення з Молдовою та Україною [21].

Кризова ситуація, що склалася з експортом української сільськогосподарської продукції через блокаду морських портів, потребувала вирішення на міжнародному рівні, оскільки не лише знизила експортний потенціал регіонів, але й посилила напругу на міжнародному ринку продовольства. Найбільш залежними від експорту українського зерна є країни Африки та Азії, наприклад частка імпорту української пшениці за період 2018–2020 рр. складала у Гамбії – 84%, Лівані – 67%, Молдові – 57%, Джибуті – 57%, Лівії – 45%, Тунісі – 41%, Пакистані – 39%, Сомалі – 31% [22] тощо. Відтак 2 липня 2022 р. в була підписана Ініціатива про безпечне транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів Одеса, Чорноморськ та Південний, так званий «зерновий коридор», який пропрацював до липня 2023 р., коли росія в односторонньому порядку розірвала угоду. Фактично, ініціатива пропрацювала лише перші 3 місяці, з серпня по жовтень 2022 р. Нею скористалося 421 судно, яке вивезло 9,7 млн. т пшениці, кукурудзи, соняшнику та олії [23]. Восени 2023 р. Україна почала випробовувати альтернативний морський коридор уздовж східного узбережжя. За цей час змогла експортувати 1,4 млн. т зерна та металів [24].

Ситуація, що склалася з українським експортом демонструє гостру необхідність диверсифікації та розширення альтернативних логістичних шляхів транспортування продукції. Відтак, одним із таких напрямів є розвиток продуктових

трубопроводів. У цьому напрямі було підписано спільний українсько-польський меморандум, що передбачає розроблення сторонами проєкту будівництва транскордонного трубопроводу для транспортування рослинних олій до перевантажувального терміналу в порту Гданська із завантаженням в Україні [25].

Попри часткове вирішення питання блокування експортних можливостей регіонів, проблемою залишається переважання сировинної продукції в експорті. Інтеграція України в глобальні ланцюги доданої вартості поза продукцією сільського господарства є досить обмеженою та має здебільшого сировинний характер. Незважаючи на це, військові дії в Україні можуть спричинити перебої у виробництві продукції, що найбільше залежить від українського експорту. До таких належить сталеливарна промисловість (залізна руда, марганець, чавун), важка обробна промисловість (сталевий прокат), напівпровідникова (неоновий газ), автомобільна (кабелі запалювання), галузі, що використовують титан та ІТ галузь. Україна є другим у світі експортером феросиліту марганцю (18,2% світового експорту у 2019 р.), основними імпортерами України є Туреччина, Німеччина, Польща та Єгипет. Європа експортує 49% феросиліту марганцю з України. США імпортує 41% нелегованого чавуну з України, Туреччина – 25%. За експортом титану Україна посідала п'яте місце у світі у 2019 р. Україна експортує 70% світового обсягу неону, з яких 65% виробляє завод в Одесі, що є незамінним при виробництві комп'ютерних мікросхем. Несприятлива кон'юнктура на зовнішніх ринках стримує відновлення та розвиток стратегічних галузей промисловості. За період березень–квітень 2022 р відбулося зниження цін на метал на зовнішніх ринках – 34% на залізорудний концентрат, 27% – на гарячекатаний рулон. Такі підприємства, як Запоріжсталь та «АрселорМіттал Кривий Ріг», неодноразово зупиняли діяльність, водночас до початку повномасштабної війни вони входили до 100 найбільших підприємств України. Наприклад, кількість зайнятих на АрселорМіттал Кривий Ріг» складала 19,5 тис. ос, Запоріжсталі – 10,4 тис. ос. Зупинка таких потужних підприємств стає додатковим чинником дестабілізації ендогенного розвитку в регіонах їх розміщення та функціонування (втрата робочих місць, податкових надходжень до місцевих бюджетів тощо).

Поряд з диверсифікацією логістичних шляхів для економічного розвитку держави важливого значення набуває зростання частки високотехнологічного промислового експорту. Відтак, необхідною є інтеграція українських підприємств у європейські та світові ланцюги доданої вартості, зокрема шляхом використання фактора «війни» та конвертації бажання допомагати від міжнародних партнерів у реальну допомогу нашим промисловцям, зокрема через розміщення замовлень у будь-яких видах виробництва товарів чи послуг, прийнятних для закордонних партнерів [26].

Висновки. Війна ще більше посилила диференціацію в економічному розвитку регіонів, суттєво послабивши індустріально розвинені області у східній та південно-східній частині країни. Натомість можливості для нарощування ендогенного потенціалу отримали регіони у західній частині країни за рахунок релокації підприємств та людських ресурсів. У сьогоднішніх умовах, попри складні виклики, які постали перед усіма регіонами України, відкриваються й нові можливості для підвищення ефективності використання ендогенного потенціалу їх розвитку. Проте для максимального використання цих можливостей потрібно вже нині започаткувати роботу з напрацювання відповідних концептуальних рішень, які надалі мають бути покладені в основу програмних і стратегічних документів, адаптованих до умов функціонування суб'єктів економіки у воєнний період, і спрямовані на забезпечення зростання конкурентоспроможності регіонів на довготривалу перспективу. Серед таких рішень слід виокремити необхідність стимулювання розвитку та модернізації переробних

галузей виробництва, що забезпечить зростання доданої вартості, підвищить економічну стійкість та соціальну стабільність регіонів. Розвиток та диверсифікація логістичної інфраструктури, що не лише стимулюватиме розвиток регіонів, особливо прикордонних, дозволить втриматися в міжнародних ланцюгах доданої вартості та успішно інтегруватися в нові.

Conclusions. The war further strengthened the differentiation in the economic development of the regions, significantly weakening the industrially developed regions in the eastern and southeastern parts of the country, instead, the regions in the western part of the country received opportunities to increase their endogenous potential due to the relocation of enterprises and human resources. In today's conditions, despite the complex challenges faced by all regions of Ukraine, new opportunities are opening up to increase the efficiency of using the endogenous potential of their development. However, in order to make the most of these prospects, it is necessary to start work on the development of appropriate conceptual solutions, which in the future should be the basis of the program and strategic documents adapted to the conditions of the functioning of economic entities in the wartime period, and aimed at ensuring the growth of the competitiveness of the regions in the long term perspective Among such solutions, the need to stimulate the development and modernization of processing branches of production should be singled out, which will ensure the growth of added value, increase the economic stability and social stability of the regions; the development and diversification of logistics infrastructure, which will not only stimulate the development of regions, especially border regions, but will allow them to stay in international chains of added value and successfully integrate into new ones.

Список використаних джерел

1. Кравченко В. Рік незламності: 25 цифр, що характеризують економічні втрати України за період війни. URL: https://mind.ua/publications/20253782-rik-nezlamnosti-25-cifr-shcho-harakterizuyut-ekonomichni-vtrati-ukrayini-za-period-vijni (дата звернення: 12.11.2023).
2. Геєць В. М. Про оцінку економічних втрат України внаслідок збройної агресії РФ. Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 30 березня 2022 року. Вісник Національної академії наук України. 2022. Вип. 5. С. 30–38.
3. Лібанова Е. М. Про оцінювання масштабів і наслідків вимушених зовнішніх міграцій населення України. Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 23 березня 2022 року. Вісник Національної академії наук України. 2022. Вип. 5. С. 17–23.
4. Сторонянська І. З. Економіка регіонів України в умовах війни: ризики та напрями забезпечення стійкості. ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього НАН України». 2022. 70 с. URL: https://ird.gov.ua/irdp/p20220033.pdf (дата звернення: 10.10.2023).
5. Виклики економічного розвитку регіонів України в умовах війни та повоєнного відновлення Науково-аналітична доповідь. ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього НАН України». 2022. URL: https://www.ird.gov.ua/irdp/e20230002.pdf (дата звернення: 12.10.2023).
6. Собкевич О. В. Огляд заходів підтримки промисловості України під час повномасштабної війни URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika (дата звернення: 09.10.2023).
7. Україна: швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення. Серпень 2022. URL: https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/37988/P1788430ed0fce0050b9870be5ede7337c6.pdf?sequence=4&isAllowed=y (дата звернення: 12.11.2023).
8. Cost to Ukraine of Confl ict with Russia. Cebr. 2022. Feb 10. URL: https://cebr.com/reports/costto-ukraine-of-confl ict-with-russia/?fb clid=IwAR3eITVGnauXBPrgYeEIm-a749mqkeACXrKd vRQvNvjVdIdKbx gtQlue_1c (дата звернення: 02.07.2022).
9. Ілюзія зростання. Прогноз економіки України 2023–2024. URL: https://drive.google.com/file/d/1a Hgb9fvVj25xp7Ia7oL3MPD6iinq9zMi/view (дата звернення: 12.12.2023).
10. Бондар В. Збитки вітчизняної промисловості від війни сягнули майже 45 мільярдів доларів. URL: http://www.golos.com.ua/article/373713 (дата звернення: 12.11.2023).
11. ТОП-200 найбільших компаній України за сумою сплати податкових платежів за 2020 рік. «Рейтинг. Бізнес в офіційних цифрах». URL: https://rating.zone/top-200-najbilshykh-kompanij-ukrainy-za-sumoiu-splaty-podatkovykh-platezhiv-za-2020-rik/# (дата звернення: 02.10.2023).
12. П’ятнадцяте щомісячне опитування підприємств «Український бізнес під час війни». 49 с. С. 35. (липень 2023). URL: http://www.ier.com.ua/ua/institute/news?pid=7257 (дата звернення: 09.10. 2023).

13. Четверте щомісячне опитування підприємств «Український бізнес під час війни» 38 с. С. 28. URL: http://tfdialogue.ier.com.ua/archives/5479 (дата звернення: 15.12.2023).
14. The global military drone market size. URL: https://www.fortunebusinessinsights.com/military-drone-market-102181 (дата звернення: 12.11.2022).
15. Осташко Т. О. Сільськогосподарський експорт України в умовах війни і шляхи його відновлення. *Економіка України*. 2022. № 5 (726). С. 26–37. DOI: https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.026
16. Зовнішня торгівля України за 2020 р.; Зовнішня торгівля України за 2021 р.; Товарна структура зовнішньої торгівлі у І півріччі 2022 р. URL: https://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 12.11.2023).
17. Реєстр морських портів України. Адміністрація морських портів України. URL: https://www.uspa.gov.ua/reyestr-po (дата звернення: 12.08.2023).
18. Стратегія розвитку морських портів України на період до 2038 року. (проект). URL: https://mtu.gov.ua/files/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83%20%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82%D1%96%D0%B2%20%D0%B4%D0%BE%202038.pdf (дата звернення: 07.11.2023).
19. Копилов М. Що роблять перевізники ЄС для збільшення вантажопотоку з Україною. URL: https://www.railinsider.com.ua/shho-roblyat-pereviznyky-yes-dlya-rostu-vantazhopotoku-z-ukrayinoyu/ (дата звернення: 12.10.2023).
20. Самойлов Ю. Потягом в Європу: як війна змінила потенціал залізничних сполучень між Україною і Польщею. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/08/30/7145834/ (дата звернення: 12.11.2023).
21. Греція пропонує з'єднати залізницею порти Середземномор'я і Причорномор'я для розвитку експорту з України. URL: https://ports.ua/grecziya-proponu%d1%94-z%d1%94dnati-zalizniczeyu-porti-seredzemnomorya-i-prichornomorya-dlya-rozvitku-eksportu-z-ukra%d1%97ni/ (дата звернення: 12.11.2022).
22. Ruta, Michele (ed.). 2022. The Impact of the War in Ukraine on Global Trade and Investment. Washington, DC. © World Bank. URL: https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/37359 (дата звернення: 12.11.2023).
23. Букатюк У. Спонсор нового морського коридору – ЗСУ. Чому бізнесу знову стало вигідно вивозити товари Чорним морем. URL: https://forbes.ua/money/ukraina-povertae-sobi-chorne-more-alternativniy-zernovomu-koridoru-morskiy-shlyakh-nabirae-obertiv-chomu-sudnovlasniki-bilshe-ne-boyatsya-rosiyskogo-flotu-18102023-16768 (дата звернення: 16.10.2023).
24. Ukraine's Risky Bet Pays Off With Ships Streaming to Ports. URL: https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-10-18/ukraine-s-risky-bet-pays-off-with-ships-streaming-to-its-ports?srnd=premium-europe (дата звернення: 02.11.2023).
25. До порту Гданська прокладуть трубопровід для транспортування української олії. URL: https://www.railinsider.com.ua/do-portu-gdanska-prokladut-truboprovid-dlya-transportuvannya-ukrayinskoyi-oliyi/ (дата звернення: 03.12.2023).
26. Юрчак О. Завдання експорту-інтернаціоналізації УКА до кінця 2022. URL: https://www.clusters.org.ua/blog-single/tasks-of-export-and-internationalization-uca-2022/ (дата звернення: 15.11.2023).

References

1. Kravchenko V. Rik nezlamnosti: 25 tsyfr, shcho kharakteryzuiut ekonomichni vtraty Ukrainy za period viiny. [The Year of Invincibility: 25 Figures Characterizing Ukraine's Economic Losses During the War]. Available at: https://mind.ua/publications/20253782-rik-nezlamnosti-25-cifr-shcho-harakterizuyut-ekonomichni -vtrati-ukrayini-za-period-vijni (accessed 23 October 2023).
2. Heiets V. M. (2022). Pro otsinku ekonomichnykh vtrat Ukrainy vnaslidok zbroinoi ahresii RF. Stenohrama dopovidi na zasidanni Prezydii NAN Ukrainy 30 bereznia 2022 roku. [About the assessment of economic losses of Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation. Transcript of the report at the meeting of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine on March 30, 2022]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy [Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine.]*, vol. 5, pp. 30–38.
3. Libanova E. M. (2022). Pro otsiniuvannia masshtabiv i naslidkiv vymushenykh zovnishnikh mihratsii naselennia Ukrainy. Stenohrama dopovidi na zasidanni Prezydii NAN Ukrainy 23 bereznia 2022 roku. [*About assessing the scale and consequences of forced external migration of the population of Ukraine. Transcript of the report at the meeting of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine on March 23, 2022*.]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy.* [*Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine.*], vol. 5, pp. 17–23.
4. Storonianska I. Z. (2022)/ Ekonomika rehioniv Ukrainy v umovakh viiny: ryzyky ta napriamy zabezpechennia stiikosti. [The economy of the regions of Ukraine in the conditions of war: risks and directions for ensuring stability]. DU "Instytut rehionalnykh doslidzhen im. M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy". Available at: https://ird.gov.ua/irdp/p20220033.pdf (accessed 10 October 2023).

5. Vyklyky ekonomichnoho rozvytku rehioniv Ukrainy v umovakh viiny ta povoiennoho vidnovlennia Naukovo-analitychna dopovid. (2022). [Challenges of the economic development of the regions of Ukraine in the conditions of war and post-war recovery Scientific and analytical report]. DU "Instytut rehionalnykh doslidzhen im. M.I. Dolishnoho NAN Ukrainy". Available at: https://www.ird.gov.ua/irdp/e20230002.pdf (accessed 12 October 2023).
6. Sobkevych O. V. (2023). Ohliad zakhodiv pidtrymky promyslovosti Ukrainy pid chas povnomasshtabnoi viiny [Review of measures to support Ukrainian industry during a full-scale war URL]. Available at: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika (accessed 09 October 2023).
7. Ukraina shvydka otsinka zavdanoi shkody ta potreb na vidnovlennia. (2022). [Ukraine rapid assessment of damage and needs for reconstruction]. Available at: https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/37988/P1788430ed0fce0050b9870be5ede7337c6.pdf?sequence=4&isAllowed=y (accessed 12 November 2023).
8. Cost to Ukraine of Confl ict with Russia. Cebr. 2022. Feb 10. Available at: https://cebr.com/reports/costto-ukraine-of-conflict-with-russia/?fbclid=IwAR3eITVGnauXBPrgYeEIm-a749mqkeACXrKdvRQvNvjVdIdKbxgtQlue_1c (accessed 02 July 2022).
9. Iliuziia zrostannia. Prohnoz ekonomiky Ukrainy 2023-2024. [Illusion of growth. Forecast of the economy of Ukraine 2023–2024]. Available at: https://drive.google.com/file/d/1aHgb9fvVj25xp7Ia7oL3MPD6iinq9zMi/view (accessed 12 December 2023).
10. Bondar V. Zbytky vitchyznianoi promyslovosti vid viiny siahnuly maizhe 45 miliardiv dolariv. [Losses of domestic industry from the war reached almost 45 billion dollars]. Available at: http://www.golos.com.ua/article/373713 (accessed 12 November 2023).
11. TOP-200 naibilshykh kompanii Ukrainy za sumoiu splaty podatkovykh platezhiv za 2020 rik. [TOP-200 largest companies of Ukraine by the amount of tax payments for 2020]. *"Reitynh. Biznes v ofitsiinykh tsyfrakh" ["RATING. Business in official figures"]*. Available at: https://rating.zone/top-200-najbilshykh-kompanij-ukrainy-za-sumoiu-splaty-podatkovykh-platezhiv-za-2020-rik/# (accessed 02 October 2023).
12. Piatnadtsiate Shchomisiachne opytuvannia pidpryiemstv "Ukrainskyi biznes pid chas viiny" (2023). [Fifteenth Monthly survey of enterprises "Ukrainian business during the war"]. 49 p. P. 35. Available at: http://www.ier.com.ua/ua/institute/news?pid=7257 (accessed 09 October 2023).
13. Chetverte shchomisiachne opytuvannia pidpryiemstv "Ukrainskyi biznes pid chas viiny". [The fourth monthly survey of enterprises "Ukrainian business during the war"]. 38 p. P. 28. Available at: http://tfdialogue.ier.com.ua/archives/5479 (accessed 15 December 2023).
14. The global military drone market size. Available at: https://www.fortunebusinessinsights.com/military-drone-market-102181 (accessed 12 November 2023).
15. Ostashko T. O. (2022). Silskohospodarskyi eksport Ukrainy v umovakh viiny i shliakhy yoho vidnovlennia. [Agricultural export of Ukraine in war conditions and ways of its recovery. Ukraine economy]. *Ekonomika Ukrainy*. [Ukraine economy], vol. 5 (726), pp. 26–37. DOI: https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.026
16. Zovnishnia torhivlia Ukrainy. [Foreign trade of Ukraine]. Available at: https://www.ukrstat.gov.ua (accessed 12 November 2023).
17. Reiestr morskykh portiv Ukrainy. [Register of sea ports of Ukraine]. Administratsiia morskykh portiv Ukrainy. Available at: https://www.uspa.gov.ua/reyestr-po (accessed 12 August 2023).
18. Stratehiia rozvytku morskykh portiv Ukrainy na period do 2038 roku. (proekt). [Strategy for the development of seaports of Ukraine for the period until 2038. (project)]. Available at: https://mtu.gov.ua/files/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83%20%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82%D1%96%D0%B2%20%D0%B4%D0%BE%202038.pdf (accessed 07 November 2023).
19. Kopylov M. Shcho robliat pereviznyky YeS dlia zbilshennia vantazhopotoku z Ukrainoiu. [What are EU carriers doing to increase cargo flow with Ukraine]. Available at: https://www.railinsider.com.ua/shho-roblyat-pereviznyky-yes-dlya-rostu-vantazhopotoku-z-ukrayinoyu/ (accessed 12 October 2023).
20. Samoilov Yu. Potiahom v Yevropu: yak viina zminyla potentsial zaliznychnykh spoluchen mizh Ukrainoiu i Polshcheiu. [By train to Europe: how the war changed the potential of railway connections between Ukraine and Poland]. Available at: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/08/30/7145834/ (accessed 12 November 2023).
21. Hretsiia proponuie ziednaty zaliznytseiu porty Seredzemnomoria i Prychornomoria dlia rozvytku eksportu z Ukrainy. [Greece proposes to connect Mediterranean and Black Sea ports by rail to develop exports from Ukraine]. Available at: https://ports.ua/grecziya-proponu%d1%94-z%d1%94dnati-zalizniczeyu-porti-seredzemnomorya-i-prichornomorya-dlya-rozvitku-eksportu-z-ukra%d1%97ni/ (accessed: 12 November 2023).
22. Ruta, Michele (ed.). (2022), The Impact of the War in Ukraine on Global Trade and Investment. Washington, DC. World Bank. Available at: https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/37359 (accessed 12 November 2023).

23. Bukatiuk U. Sponsor novoho morskoho korydoru – ZSU. Chomu biznesu znovu stalo vyhidno vyvozyty tovary Chornym morem. [The sponsor of the new maritime corridor is the ZSU. Why it became profitable for business to export goods through the Black Sea again]. Available at: https://forbes.ua/money/ukraina-povertae-sobi-chorne-more-alternativniy-zernovomu-koridoru-morskiy-shlyakh-nabirae-obertiv-chomu-sudnovlasniki-bilshe-ne-boyatsya-rosiyskogo-flotu-18102023-16768 (accessed 16 October 2023).
24. Ukraines Risky Bet Pays Off With Ships Streaming to Ports [Ukraine's Risky Bet Pays Off With Ships Streaming to Ports]. Available at: https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-10-18/ukraine-s-risky-bet-pays-off-with-ships-streaming-to-its-ports?srnd=premium-europe (accessed 02 November 2023).
25. Do portu Hdanska prokladut truboprovid dlia transportuvannia ukrainskoi olii. [A pipeline will be laid to the port of Gdańsk for the transportation of Ukrainian oil]. Available at: https://www.railinsider.com.ua/do-portu-gdanska-prokladut-truboprovid-dlya-transportuvannya-ukrayinskoyi-oliyi/ (accessed 03 December 2023).
26. Iurchak O. Zavdannia eksportu-internatsionalizatsii UKA do kintsia 2022 [Tasks of export and internationalization of UCA until the end of 2022]. Available at: https://www.clusters.org.ua/blog-single/tasks-of-export-and-internationalization-uca-2022/ (accessed 15 November 2023).